

УДК [94:355.1](477)«1918/1919»

ЯЦЮК Микола,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
соціально-гуманітарних наук Харківського
національного університету міського
господарства імені О. М. Бекетова
(м. Харків, Україна)

mikola.yacyuk@kname.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2243-9308>**МАЛИНІНА Тетяна,**

доктор філософії, доцент,
проректор з науково-педагогічної роботи
Харківського національного університету
міського господарства імені О. М. Бекетова
(м. Харків, Україна)

tetiana.malynina@kname.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6057-5646>

ВІЙСЬКОВЕ БУДІВНИЦТВО ДИРЕКТОРІЇ УНР В УМОВАХ ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ І ВНУТРІШНЬОЇ БОРОТЬБИ (1918-1919 рр.)

Стаття присвячена аналізу політики військового будівництва Директорії УНР в умовах зовнішньої агресії і внутрішньої боротьби в Україні наприкінці 1918 р. і у 1919 р. Основним змістом статті є дослідження суті політики військового будівництва Директорії як важливого чинника державотворення доби другої УНР. Метою статті є комплексне дослідження процесів формування політики військового будівництва Директорії УНР, організаційного становлення та реформування Збройних Сил Української Народної Республіки. На історичних фактах показана екстремальність військово-політичних умов, в яких формувалась і проводилась Директорією її політика військового будівництва. Проаналізовано політико-ідеологічні підходи Директорії УНР щодо вироблення і впровадження військового будівництва цього періоду. Зазначено, що армія в умовах перманентної агресії проти УНР була змушена діяти в надзвичайно складних військово-політичних обставинах, коли фронт

практично не мав стабільної лінії, а ворогами виступали як зовнішні сили, так і внутрішні противники. У таких умовах Збройні Сили УНР виконували не лише оборонні функції, але й ставали чинником державотворення, підтримання порядку, мобілізації населення та збереження територіальної цілісності. Водночас постійна нестача ресурсів, розлад системи постачання, кадрові втрати й відсутність єдиної стратегії оборони істотно ускладнювали процес становлення регулярної армії та її ефективне функціонування. Методологічною основою дослідження є принципи історизму, об'єктивності, системності, а також застосування порівняльно-історичного та історико-хронологічного методів. Наукова новизна роботи полягає у визначенні й системному аналізі специфіки військового будівництва Директорії УНР в умовах зовнішньої агресії та внутрішньої боротьби, у розкритті закономірностей формування і функціонування армії як основи збройної сили української державності. Результатом даної статті є висновки, що розбудова Збройних Сил Директорії УНР відбувалась з урахуванням історичного досвіду Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського, спрямовуючись на підвищення боєздатності та дисципліни війська. На військове будівництво суттєво впливали як внутрішні, так і зовнішні чинники. Попри всі зовнішні та внутрішні переешкоди формування власних Збройних Сил залишалося постійним завданням. Динаміка цієї роботи залежала від фронтової обстановки. Здійснено спробу узагальнити комплекс факторів, що впливали на ефективність військових реформ, а також оцінити внесок Директорії у становлення національного війська. Визначено військово-політичні й державотворчі завдання Збройних Сил УНР. Запропонована періодизація комплексного реформування українських Збройних Сил.

Ключові слова: Директорія УНР, військове будівництво, Збройні Сили, армія, державотворення, агресія.

THE MILITARY CONSTRUCTION OF THE UPR'S DIRECTORY'S IN CONDITIONS OF EXTERNAL AGGRESSION AND INTERNAL STRUGGLE (1918-1919)

The article is devoted to the analysis of the military construction policy of the UPR's Directory in the conditions of external aggression and internal struggle in Ukraine at the end of 1918 and in 1919. The main content of the article is a study of the essence of the Directory's military construction policy as an important factor in the state formation of the era of the second Ukrainian People's Republic. The purpose of the article is a comprehensive study of the processes of forming the policy of military construction of the UPR's Directory, organizational formation and reform of the Armed Forces of the Ukrainian People's Republic. Historical facts show the extremity of the military-political conditions in which the Directory formed and implemented its policy of military construction. The political and ideological approaches of the UPR's Directory regarding the development and implementation of military construction of

this period are analyzed. It is noted that the army in the conditions of permanent aggression against the Ukrainian People's Republic was forced to act in extremely difficult military and political circumstances, when the front had practically no stable line, and the enemies were both external forces and internal opponents. In such conditions, the Armed Forces of the Ukrainian People's Republic performed not only defense functions, but also became a factor in state formation, maintenance of order, mobilization of the population and preservation of territorial integrity. At the same time, the constant lack of resources, the disruption of the supply system, personnel losses and the lack of a unified defense strategy significantly complicated the process of formation of the regular army and its effective functioning. The methodological basis of the study is the principles of historicism, objectivity, systematicity, as well as the application of comparative-historical and historical-chronological methods. The scientific novelty of the work consists in the definition and systematic analysis of the specifics of the military construction of the UPR's Directory in the conditions of external aggression and internal struggle, in revealing the regularities of the formation and functioning of the army as the basis of the armed force of Ukrainian statehood. The result of this article is the conclusion that the development of the Armed Forces of the UPR's Directory took place taking into account the historical experience of the Central Rada and the Hetmanate of P. Skoropadskyi, aimed at increasing the combat capability and discipline of the army. Military construction was significantly influenced by both internal and external factors. Despite all external and internal obstacles, the formation of its own Armed Forces remained a constant task. An attempt was made to generalize the complex of factors affecting the effectiveness of military reforms, as well as to assess the contribution of the Directory to the formation of the national army. The military-political and state-building tasks of the Armed Forces of the Ukrainian People's Republic have been determined. The proposed periodization of the comprehensive reform of the Ukrainian Armed Forces.

Keywords: *the UPR's Directory, military construction, Armed Forces, army, state-building, aggression.*

Постановка проблеми. Військове будівництво є одним із ключових чинників становлення та розвитку державності. Його сутність полягає у створенні, організаційному вдосконаленні та підтриманні ефективних Збройних Сил, здатних виконувати як оборонні, так і політичні функції держави. У процесі державотворення армія виступає не лише гарантом суверенітету та територіальної цілісності, а й інструментом консолідації суспільства навколо ідеї незалежності й самозбереження.

В історичному вимірі військове будівництво тісно пов'язане з формуванням інституційної структури держави. Армія стає одним із перших і найважливіших інститутів, що втілюють державну владу у практичному вимірі. Її організація, система управління та матеріальне забезпечення безпосередньо відображають рівень зрілості політичної системи й здатність держави реалізовувати свою суверенну волю. Крім того, військове будівництво виконує функцію соціалізації та мобілізації громадян. Воно формує почуття відповідальності за долю країни, сприяє розвитку патріотизму та підсилює інтеграційні процеси в суспільстві. Збройні сили, як інституція, виступають уособленням національної ідентичності й символом державної стійкості.

Таким чином, військове будівництво є невід'ємною складовою державотворення, оскільки визначає реальні можливості держави забезпечувати власну безпеку, утверджувати політичний суверенітет і відстоювати національні інтереси у внутрішньому та міжнародному вимірі.

Аналіз наукових публікацій. Тема військового будівництва Директорії УНР налічує значну кількість наукових праць, що охоплюють як загальні питання формування та функціонування збройних сил, так і окремі аспекти військово-організаційної діяльності уряду. У науковій літературі простежується певна еволюція підходів до вивчення цієї проблеми – від публіцистичних і мемуарних оцінок сучасників подій до глибоких аналітичних досліджень, здійснених у новітній період.

Перші спроби осмислення військового будівництва Директорії здійснювались безпосередніми учасниками визвольних змагань, які подали суб'єктивне, але цінне з джерелознавчого погляду бачення проблем організації українського війська. У роботі «Військо і революція» М. Шаповал [19], доводить необхідність кожної держави мати власне боєздатне військо, аби за його допомогою боронити інтереси народу і країни. Занурюючись у теоретичні

міркування про природу походження народів, мов, класів, держав, автор постійно акцентує увагу на тому, як саме в УНР доби Центральної Ради і Директорії відбувалось військове будівництво.

Представники української діаспори теж приділили велику увагу історії українського війська доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Значну групу становлять праці загального характеру, в яких безпосередньо висвітлюються аспекти військового будівництва в УНР доби Директорії. Чільне місце в них відводиться бойовим діям Збройних Сил УНР. Серед таких робіт можна виділити «Україна у війні за державність» О. Удовиченка [17].

Окремо стоїть праця Л. Шанковського «Українська Армія в боротьбі за державність» [18]. У ній автор не тільки приділяє увагу бойовим діям за участю Збройних Сил УНР, що є традиційним майже для всіх творів цієї групи, але й на конкретному історичному матеріалі робить спроби проаналізувати окремі моменти реформування військової структури вищих та середніх ланок збройних частин.

В радянській історіографії ця тематика тривалий час залишалась маргіналізованою або подавалась у викривленому ідеологічному контексті, де діяльність Директорії інтерпретувалась як прояв «буржуазно-націоналістичних» тенденцій.

Відродження наукового інтересу до питання відбулось з кінця 1980-х–початку 1990-х рр., коли дослідники незалежної України (Я. Дашкевич, В. Верстюк, Т. Осташко, Р. Кучер, В. Сергійчук та інші) заклали підвалини сучасних підходів щодо дослідження подій Української революції 1917–1921 рр. Тоді ж почалось переосмислення військової політики Директорії у контексті державотворчих процесів та національно-визвольної боротьби.

У сучасній українській історіографії з'являються праці, що аналізують не лише політичні та військові рішення керівництва УНР, а й соціальні, ідеологічні,

матеріально-технічні чинники, які впливали на процес формування війська. Дослідники дедалі частіше застосовують міждисциплінарні підходи, залучають архівні документи, мемуари, пресові матеріали. Зокрема, проблемам військового будівництва присвячена монографія М. Кравчука «Правові основи будівництва Збройних Сил України в 1919–1993 рр.» [9]. Автор використовує багату документальну базу архівів, зокрема ЦДАВО України, праці істориків української діаспори. На наш погляд, треба згадати і дисертаційне дослідження В. В. Задунайського «Збройні Сили УНР (1917–1920)», яке є ґрунтовною, цілісною і логічно вибудованою науковою роботою з історії українського війська періоду Української революції 1917–1921 рр. [8]. У працях новітнього покоління істориків простежується прагнення комплексно висвітлити військову політику Директорії у взаємозв'язку з державотворчими процесами, соціальними реаліями та міжнародним контекстом (А. Белік [1], О. Бойко [2], П. Гай-Нижник [5], О. Демчучен [6; 7], Ж. Мина [10], В. Ромашенко [13], А. Руккас [14]).

Джерельна основа статті. Під час написання статті було використано документи й матеріали, які опубліковані у «Вістнику Української Народної Республіки» [3]. Крім того, залучено фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) у м. Києві: Військового Міністерства УНР (Ф. 1075) [20] і Головного управління Генштабу УНР (Ф. 1078) [21–23].

Метою статті є комплексне дослідження процесів формування політики військового будівництва Директорії УНР, організаційного становлення та реформування Збройних Сил Української Народної Республіки.

Виклад основного матеріалу. Звернення дослідників до проблематики діяльності Директорії УНР в різних сферах зумовлене комплексом політичних, соціальних та геополітичних чинників. Даний період української історії характеризується надзвичайною насиченістю подіями, які визначали подальший

вектор розвитку національної державності. Він чітко засвідчує, що процес реалізації державотворчих проектів у ситуації воєнно-політичної турбулентності неминуче супроводжувався трансформацією, деформацією чи навіть відмовою від раніше задекларованих планів.

Військове будівництво в період діяльності Директорії Української Народної Республіки з кінця 1918 р. і у 1919 р. було одним із визначальних чинників її державотворчої політики. Повалення гетьманату П. Скоропадського й відновлення УНР поставило перед новою владою завдання не лише легітимації свого політичного курсу, а й створення боєздатної армії, здатної захистити державу в умовах багатofронтної боротьби.

Особливістю військового будівництва Директорії була його екстремальна ситуаційність. Формування Збройних Сил відбувалось в умовах одночасної боротьби проти більшовицьких військ, білогвардійців, польських армій та різноманітних збройних повстанських загонів в середині країни. Це спричинило нестачу кадрового ядра, зброї, аmunіції й матеріально-технічних ресурсів. Армія Директорії поєднувала регулярні частини, створені ще за часів Центральної Ради й Гетьманату, з повстанськими формуваннями, які мали обмежений рівень військової дисципліни та організованості.

У політичному плані керівництво Директорії намагалось будувати Збройні Сили на засадах демократизму й соціальної справедливості. Проте така модель вступала у суперечність із потребами класичної військової організації, що вимагала централізації та жорсткої дисципліни. Розбіжності між ідеологічними орієнтирами та практичними завданнями суттєво впливали на ефективність військового будівництва.

В умовах зовнішньої агресії і внутрішньої боротьби Директорія УНР намагалась проводити політику військового будівництва. Політика військового будівництва була тим необхідним чинником, який мав забезпечити збереження

соціалістичної Директорії при владі і захистити УНР від зовнішньої загрози. Ключовим викликом для Директорії було визначення та відстоювання геополітичної ролі України в умовах постійного тиску з боку зовнішніх агресорів. Сприятливе географічне положення, багатий ресурсний потенціал та поєднання промислово-аграрних можливостей об'єктивно робили українські землі предметом постійного інтересу та зазіхань з боку інших держав, нерідко з ворожими намірами. Саме тому одним із визначальних завдань керівництва УНР постало вироблення збалансованої військово-політичної стратегії, яка б гарантувала збереження здобутків національно-демократичної революції.

Саме тому перед Директорією постало завдання формування оптимального військово-політичного курсу, а в рамках його – політики військового будівництва. Водночас військова політика Директорії не була статичною: вона зазнавала постійної корекції залежно від конкретно-історичних обставин як у внутрішньополітичному житті УНР, так і в міжнародному середовищі. О. Бойко зазначає: «В перший місяць своєї діяльності Директорії довелося більше займатися військовими справами, ніж політичними. Так склалося, що будівництво нової держави розпочалося із створення армії, яка власне й мала прокласти Директорії дорогу до влади» [2, с. 197].

Створення Збройних Сил Української Народної Республіки періоду Директорії розпочалось восени 1918 р. в умовах антигетьманського виступу проти влади П. Скоропадського. Причини цього виступу мали комплексний характер і були безпосередньо пов'язані із незадоволенням значної частини українського селянства, робітництва та інтелігенції соціально-економічною стратегією й військово-політичним курсом гетьманського уряду, що виявились несумісними із суспільними очікуваннями та національно-визвольними прагненнями українського загалу.

Хвиля обурення політикою Гетьмана докотилась також і до армії. За деякими даними чисельність гетьманського війська тоді сягала близько 40 тис, «але воно не було монолітне, значна частина війська складалась з різних проросійських офіцерських загонів і дружин, інша частина також була недостатньо надійна і вишколена» [8, с. 71]. Отже, це були ненадійні військові формування.

Тому не дивно, коли наприкінці 1918 р. в Україні стався черговий політичний переворот, цілі підрозділи зі своїми командирами схилялись на бік Директорії. Як зазначає М. Шаповал, «перехід війська на бік опозиційної партії вирішує долю даного державного режиму – він розбивається і уступає своє місце іншому» [19, с. 91]. Як відомо, в умовах соціальної революції, що неминуче супроводжується проявами громадянської війни, зміна військовими підрозділами своєї політичної орієнтації та перехід від однієї сторони конфлікту до іншої розглядається як закономірне явище. «Після проголошення універсалу Директорії, – пише О. Удовиченко, – усі українські дійсно національно-патріотичні військові частини, а саме: Запорізький корпус, Чорноморський Кіш, Січові Стрільці, старшини й вояки-сірожупанники та інші – всі перейшли на бік Директорії. На її бік перейшли і кадри двох корпусів, сформованих Гетьманом у Вінниці й Одесі» [17, с. 47]. Принагідно зауважимо, що Гетьману залишились вірними частини Волинського, Чернігівського і Полтавського кадрових корпусів [8, с. 72].

Історичний досвід засвідчує, що в момент найвищого підйому боротьби за владу, якими є збройні сутички між ворогуючими сторонами, перемогти можна лише тоді, коли маєш достатньо війська, здатного зламати опір опонента. Дійсно, Директорія спромоглася залучити на свій бік значну частину війська Гетьмана, долучивши до неї численні збройні загони народу. У цьому зв'язку боротьба за

армію є однією з важливих закономірностей перемоги антигетьманського повстання. Її можна вважати першим кроком у побудові Збройних Сил УНР.

Як бачимо, перехід війська на бік Директорії не був випадковим. До цього спричинила об'єктивна ситуація в Україні. У зростаючій хвилі народної революції, з одного боку, і співпадінні інтересів армійських кіл з інтересами заколотників, з другого боку, слід вбачати закономірний успіх Директорії під час повстання проти П. Скоропадського. Проте згодом, коли було здобуто політичну владу, загострились протиріччя в складі єдиного національного фронту, що знайшло своє підтвердження у поступовому розпаді повстанського війська.

Попередня чисельність військ Директорії, причетних до антигетьманського повстання, була значною. Щодо конкретних цифр, то тут існують розбіжності. Так, наприклад, «Народний ілюстрований календар «Просвіти» за 1938 р. називає 100 000 чоловік [11, с. 100]. З цим погоджується і В. Задунайський [8, с. 72]. У свою чергу О. Удовиченко твердить, «що протягом двох тижнів армія Директорії вже складалася майже з 300 000 багнетів. Повстання прийняло загальні, справді народні форми» [17, с. 47]. Однак згодом, після перевороту, армія Директорії, на думку того ж О. Удовиченка, нараховувала тільки 150 тис [17, с. 47]. Прийнятною саме таку її чисельність вважає і М. Кравчук у монографії «Правові основи будівництва національних збройних сил України в 1919–1993 рр.» [9, с. 138].

На нашу думку, принципове значення в аналізі військового потенціалу Директорії має не стільки кількісний склад підпорядкованих Директорії збройних формувань (хоча цей чинник, безумовно, має важливе значення), скільки рівень їх бойової підготовки, дисциплінованості та здатності до централізованого управління. Постає питання: чи можна ті сили, за допомогою яких було повалено гетьманський режим, розглядати як повноцінну армію у

класичному розумінні цього терміна, чи ж вони являли собою радше тимчасове об'єднання різнорідних військових загонів, об'єднаних ситуативними політичними завданнями? Дійсно, за виключенням окремих регулярних армійських частин, у значній мірі вони являли собою розбурхану селянську масу, яка хотіла якнайшвидше покінчити з ненависним йому гетьманським режимом, отримати землю і повернутись додому. Питання ж подальшої долі другої УНР, її захист від внутрішніх і зовнішніх ворогів цей войовничий натовп не турбувало. Така вже була ментальність українського селянина, яким керувала неприборкана стихія. Вона могла легко викликати до життя нову політичну владу і так же легко її знищити.

З позиції державотворення відсутність професійної армії унеможливлювала ефективний захист державного суверенітету від зовнішніх і внутрішніх загроз, демонструвала вади політики військового будівництва. Нездатність забезпечити стабільну керованість та мобілізаційну спроможність Збройних Сил позбавляла Директорію ключового інструмента легітимації її влади на міжнародному та внутрішньополітичному рівнях. Проблема формування регулярної армії постала не лише як військово-організаційне завдання, а й як одна з головних умов збереження української державності в умовах багатовекторної політичної та воєнної боротьби 1918–1919 рр.

Дійсно, Директорія розпочала створювати власні Збройні Сили, формувати військову політику за вкрай несприятливих умов. Країна знаходилась в економічному колапсі, що ускладнювало державотворчі процеси і ставало родючим ґрунтом для нових соціальних заворушень. Бракувало державних органів усіх рівнів, які б реалізовували намічені Директорією заходи, скрізь панувала анархія. Чи не є відповіддю на питання, чому так важко було Директорії опанувати ситуацію в УНР і навести лад у військах, думка В. І. Семененка? Він зазначає, що «система регулярної збройної сили ніяк не вписувалася у

психологію отаманів, значна частина яких не могла позбавитися особливо шкідливого на той час містечкового варіанту патріотизму та мислення» [15, с. 127]. Цим «грішили» відомі українські воєначальники П. Болбачан, О. Волох, В. Тютюнник, А. Мельник, О. Осецький.

Але головною перешкодою у становленні УНР та її Збройних Сил була чергова агресія проти неї більшовицької Росії, розпочата більшовицькою армією наприкінці 1918 р. Тому Директорія змушена була, захищаючи себе, зосередитись не стільки на державотворчих процесах, скільки на веденні нерівної боротьби за існування. До цього слід додати і агресію Польщі проти західноукраїнських земель, яка з 22 січня 1919 р. формально увійшла до складу УНР. Війська Директорії, окрім головного більшовицького, тримали ще й протипольський фронт на Волині і допомагали Українській Галицькій Армії. Реально загрожувала другій УНР також Добровольча Армія А. Денікіна. А допомоги з боку країн Антанти, за якою неодноразово зверталось керівництво України, так і не дочекалось. Насправді, чи не є знущальною позиція тогочасних «світових жандармів» в особі тієї ж немилосердної до України Антанти, «...коли англійський Червоний Хрест на початку 1921 р. наполегливо добивався відправки в більшовицьку Росію призначеної раніше П. Врангелю гуманітарної допомоги на суму 250 тис. фунтів стерлінгів. Адже коли армія УНР знаходилась наприкінці 1919 р. у «трикутнику смерті», її б змогли врятувати, як писав С. Петлюра, 5 000 пар чобіт, плащів та 5 000 рушниць з набоями...» [15, с. 231]. Саме так Антанта реалізовувала на практиці економічну блокаду України. Вона не дозволяла ввозити в країну не тільки зброю, але й ліки, медичне устаткування. Зокрема було заборонено пропустити в УНР одяг і санітарне майно на суму 8 млн. доларів, закуплене саме за гроші українського Уряду в Американській Ліквідаційній Комісії [12, т. 2, с. 535]. «Становище погіршували незвичайно ранні морози, – пише Н. Полонська-Василенко. – Виснажені, голодні, погано

одягнені люди легко піддавалися різним пошестям, головним чином пошесті тифу. Шпиталів було замало, не було ні медикаментів, ні достатнього медичного персоналу. Смертність була велика...

Такий був жахливий стан армії в «трикутнику смерті» – між трьома ворогами – Польщею, Советською Росією та денікінською армією» [12, т. 2, с. 535]. Додамо, що через хвороби чисельність українського війська в той період зменшилась до 8–10 тисяч вояків.

На відміну від лідерів Центральної Ради керівники другої УНР зрозуміли невідкладну потребу створення постійного та боєздатного війська. Револьюційний ідеалізм частини діячів Центральної Ради, які відкидали необхідність існування справжньої армії, фактично став проявом політичного самогубства, адже позбавив Україну належного захисту перед зовнішніми і внутрішніми загрозами. Наслідком цього і стала загибель Центральної Ради. «Отже тому й дивною була проповідь в 1917 році, – писав М. Шаповал, – якоїсь «антивійськовости» нашої боротьби, коли люде доводили непотрібність війська взагалі, а конкретному війську – непотрібність дисципліни» [19, с. 11]. Висновок один: «Природа держави фатально вимагає війська» [19, с. 11].

Говорячи про військове будівництво доби Директорії УНР, слід чітко уявляти місце Збройних Сил у державі та суспільстві. Армія – явище соціальне. Перетворення армії в могутню опору Директорії – щит, який би захищав український загаль від агресивних намірів оточуючого ворожого УНР середовища – безпосередньо залежав від здатності українського війська посісти належне, чільне місце в державі. Враховуючи умови перманентної війни, що точилась роками на теренах України, політичну нестабільність, найвищим проявом якої була громадянська війна, можна припустити, що Збройні Сили Директорії були заручником змальованої ситуації.

Теоретично армія була і залишається найпотужнішим органом держави. Це є безперечний факт. Народ, який хоче захистити свій національний суверенітет, мати гарантоване право на вільне визначення шляхів розвитку, застрахувати себе від зовнішніх вкрай небезпечних для держави зазіхань, повинен мати боєздатне військо.

Чи не найголовнішою проблемою безпеки УНР було питання фізичного виживання влади Директорії, української державності, забезпечення дієздатності відповідних державних структур в умовах розпочатої з боку різновекторних політичних сил, ворожих Україні, агресії з метою ліквідації української самостійності. Зрозуміло, що запобігання війні або ж її успішне ведення в разі початку є справою як воєнною, так і політичною. Розуміння пріоритетності саме політичних заходів у справі забезпечення безпеки країни було особливістю поведінки Директорії. Забезпечення безпеки другої УНР зводилось лише до спроб пом'якшити або нейтралізувати військову загрозу. Про повне її усунення за тих геополітичних обставин мова не йшла. Внутрішньою складовою державної безпеки України були численні спроби Директорії розв'язати злободенні соціальні, економічні, політичні, навіть етнонаціональні проблеми, надати динамічного розвитку демократичним традиціям, започаткованим ще Центральною Радою.

Головний Отаман військ УНР С. Петлюра, попри відсутність фахової військової освіти, зміг достатньо ґрунтовно оволодіти основами військової справи. Саме на нього покладалась ключова відповідальність за формування та практичне втілення військової політики Директорії. У цей період С. Петлюра вже сформував концептуальне бачення засад будівництва національних Збройних Сил, яке ґрунтувалось на принципах регулярності, дисципліни та професійної підготовки війська на противагу стихійним міліційним формуванням. Важливим у його підході було усвідомлення необхідності

уникнення системних вад російської армії, зокрема відчуження та недовіри між командним складом і рядовими. При цьому С. Петлюра послідовно наголошував на потребі деполітизації війська, розглядаючи його як самостійну інституцію держави, покликану забезпечувати оборону й стабільність, а не виконувати роль інструмента політичної боротьби.

З перших днів свого існування Директорія приділяла значну увагу формуванню власних Збройних Сил. Військово-політичний контекст цих заходів був цілком очевидним: якщо Центральна Рада здобула владу в Україні на хвилі загального революційного піднесення переважно мирним шляхом, то Директорія спиралась передусім на аргумент сили. Ватажки УНР не могли недооцінювати ефективність та універсальність цього підходу для забезпечення державної стабільності й суверенітету.

Початковий етап військового будівництва Директорії мав здебільшого декларативний та популістський характер. Подібними методами зазвичай користуються опозиційні сили, прагнучі залучити на свій бік широкі верстви населення, незадоволеного чинним політичним режимом. Зазвичай такі заколотники апелюють до народу, критично оцінюють діяльність правлячого уряду та обіцяють покращення соціально-політичної ситуації у разі приходу до влади. Директорія діяла у подібній спосіб: численні її звернення до населення, а також до вітчизняних і міжнародних інституцій засвідчують прагнення легітимізувати власну владу через широку комунікацію та політичну мобілізацію українського суспільства. Звертаючись 20 листопада 1918 р. до урядів інших країн, Директорія змальовувала жахливі наслідки гетьманського панування: «Наслідком перевороту і політики німецьких генералів та їх ставленика генерала Скоропадського на Україні явився економічний занепад краю, безудержний і нечуваний зріст спекуляції, спинення більшости фабрик і заводів, армії безробітних, руїна залізниць, вакханалія, експлуатація робітничого краю; міста

і села, права людини і громадянина були віддані на глум і поталу розлючених революцією бюрократів і жандармів царського режиму. Спроби та методи панування цих правительств вернули Україну до епохи інквізиції» [3, 1918, 19 грудня]. І наприкінці «Звернення» Директорія переконує уряди, що «український народ не потерпить більше топтання своїх прав та зі зброєю в руках буде боротись з насильниками і злочинцями до останньої краплі крові» [3, 1918, 19 грудня].

Ще раніше, 15 листопада 1918 р., у зверненні до громадян України, Директорія закликала стати останніх «...збройною дружною силою проти ворогів і злочинців народу, і тоді всі соціальні і політичні здобутки революційної демократії будуть повернені, а Українські Установчі Збори твердо й непохитно закріплять їх на вільній Українській землі» [3, 1918, 17 грудня]. А в «Наказі селянам № 2» від 24 листопада 1918 р. Директорія засвідчила народний характер своєї армії: «Доля несподівано примусила нашвидку скласти народну армію. Доки не буде міцної народної армії, доти земля не буде в руках народу» [3, 1918, 17 грудня].

Більш конкретними документами, які проливають світло на шляхи формування військової політики та будівництво Збройних Сил УНР, були відповідні накази С. Петлюри як Головного Отамана, видані у зазначений період. 21 листопада 1918 р. «Наказом» за його підписом і підписом тодішнього Начальника Штабу отамана О. Осецького на підставі декрету Директорії УНР від 20 листопада 1918 р. повідомлялось: «всім громадянам, що перешли військову муштру во всіх родах зброї і во флоті, здатним носити зброю від 20-ти до 35-ти років включно негайно стати в ряди армії Української Народної Республіки для захисту здобутків революції та боротьби з гетьманом і гетьманським поміщицьким правительством, для здобуття землі і вільних прав трудящому народові та для того, щоб забезпечити республіканський лад і

демократичні порядки в Українській Народній Республіці» [3, 1918, 17 грудня]. Наказ закінчувався зауваженням, що «ця мобілізація тимчасова і не на довгий строк, щоб закріпити демократичний лад і підготувати нову українську армію черговому призову» [3, 1918, 17 грудня]. Іншим «Наказом Армії Української Народної Республіки» за підписами тих же воєначальників визначалась категорія військовослужбовців-добровольців. «Головна Команда Республіканських військ пояснює, що добровольцями вважаються лише ті з козаків, котрі не підлягають призову по мобілізації, оголошеній Директорією». Цей наказ датується 24 листопада [3, 1918, 17 грудня].

Втім за спробу справжньої мобілізації слід розглядати прийняття 27 листопада 1918 р. «Закону про мобілізацію», яку, по суті, було зірвано через брак відповідних структур і засобів її проведення [23, спр. 34, арк. 3]. Черговою спробою розв'язати проблему призову до українського війська став ще один державний «Закон про заклик військових до дійсної служби», який було ухвалено 13 січня 1919 р. [23, спр. 34, арк. 4]. Ним до армії мобілізувалися чоловіки 1893–1898 рр. народження, що мали потрібний військовий фах. Законом передбачався соціальний захист військовослужбовців, створення спеціальної комісії при Генеральному Штабі, яка б контролювала питання призову і відстрочок [21, спр. 7, арк. 41]. Отже, цей закон мав велике значення, бо створював правову основу мобілізаційної політики. Зауважимо, що і в майбутньому всі документи, що стосувались її, узгоджувались із законом від 13 січня 1919 р. У цьому зв'язку можна згадати хоча б додатковий призов чоловіків 1900 р. народження, оголошений 2 лютого 1919 р. [23, спр. 34, арк. 21]. Показові також мобілізаційні накази № 731 від 2 квітня 1919 р. і № 781 від 26 квітня 1919 року [21, спр. 1а, арк. 7].

Таким чином, аналіз мобілізаційних заходів свідчить, що Директорія поступово еволюціонувала від використання декларативних і популістських

гасел до впровадження правових та інституційно закріплених механізмів реформування українських Збройних Сил. Якщо на початковому етапі військове будівництво спиралось передусім на політичну риторику та обіцянки, то згодом головна увага була зосереджена на формуванні централізованої системи управління армією, створенні правових засад її функціонування та забезпеченні дисципліни. Така трансформація засвідчувала прагнення Директорії зміцнити легітимність власної влади й піднести армію УНР до рівня сучасного державного інституту, здатного ефективно виконувати оборонні завдання та протидіяти зовнішнім загрозам.

Військова наука виділяє такі види формування армії: професійна, міліційна, кадрово-міліційна і кадрово-призивна. На підставі наведених фактів можна зробити деякі зауваження і узагальнення. Перш за все, Збройні Сили УНР формувались за кадрово-призивною ознакою. Така модель поєднувала наявність постійного кадрового ядра армії з мобілізацією та залученням призовників для комплектування бойових підрозділів, що забезпечувало одночасно стабільність командування та можливість швидкого розширення військового потенціалу.

На наше переконання, переваги кадрово-призивної системи для УНР полягали передусім у поєднанні стабільності та масштабності: наявність постійного кадрового ядра забезпечувала організаційно-дисциплінарну основу, досвід і підготовку командного складу, тоді як призовна складова дозволяла оперативно збільшувати чисельність армії у відповідь на загрозу агресії. Крім того, екстериторіальний принцип комплектування сприяв мобілізації людських ресурсів із різних регіонів, що було критично важливо під час швидкоплинних бойових операцій. Таким чином, кадрово-призивна армія УНР була компромісною моделлю, що відображала реалії часу та вимоги військового будівництва як одного з наріжних елементів державотворення в умовах війни і зовнішньої агресії.

Політика Директорії в сфері військового будівництва передбачала упорядкування організаційної структури Збройних Сил, оскільки значна частина повстанських формувань, на які спиралась Директорія у боротьбі з гетьманським режимом, фактично не мала чіткої внутрішньої організації. Основою майбутніх Збройних Сил Директорії виступили Січові Стрільці під командуванням Є. Коновальця, до яких згодом приєдналася значна частина Запорізького корпусу.

Існує один, на наш погляд, важливий документ, датований 24 листопада 1918 р., який безпосередньо говорить про початок структурного упорядкування Збройних Сил УНР. Цього дня Головний Отаман С. Петлюра підписав «Наказ Армії Української Народної Республіки», яким окреслив принципи формування Армії, а також обов'язки військовослужбовців [3, 1918, 17 грудня]. Параграфи 1–2 та 7 визначають мету створення українського війська, обов'язки вояків, § 3 фіксує структуру майбутніх Збройних Сил і перелік військових підрозділів майбутніх Збройних Сил УНР, § 4–6 присвячені мобілізаційним заходам [3, 1918, 17 грудня].

Отже, наказ С. Петлюри мав велике значення для процесу побудови Збройних Сил. По-перше, він заповнив існуючу юридичну прогалину у цій сфері. Директорії знадобився час, щоб законодавчо визначити шляхи політики військового будівництва. По-друге, згаданий документ дає уяву про принципи, функціонування, складові частини армії УНР. Взяти хоча б аспект структури військ. Дійсно, в наказі не йдеться про сталу схему Збройних Сил, роди військ, їх чисельність тощо. Не це є призначенням згаданого документа. Однак він дає можливість зрозуміти принаймні одну важливу річ: з яких складових формуватиметься армія. Їх умовно можна поділити на три групи: першу становлять ті підрозділи, які на ділі показали вірність Директорії, до другої

входять майбутні загони мобілізованих і, нарешті, до третьої відносяться ті частини, що перейшли на бік нової влади.

У процесі реалізації політики військового будівництва та управління Збройними Силами УНР одним із першочергових завдань Директорії стало формування вищого військового командування. Звертає на себе увагу той факт, що спочатку єдина та завершена система управління військами не була створена, адже певний час паралельно функціонували як структури, успадковані від гетьманського режиму, так і новоутворені повстанські органи. Відразу кардинально змінити цю ситуацію було неможливо, проте вже взимку 1919 р. розпочались поступові перетворення. Варто підкреслити, що майже кожна інституційна новація у системі вищого військового командування визначалась конкретними обставинами фронтової боротьби або змінами у політичному керівництві УНР.

Реформування системи вищого військового керівництва розпочалось у лютому 1919 р. з відповідного наказу Військового Міністра [20, спр. 15, арк. 15–20]. Відповідно до нової організаційної моделі, на чолі всіх Збройних Сил був Головний Отаман республіканської армії, у підпорядкуванні якого перебували кадрові війська разом із установами Військового міністерства та Дієва Армія.

Звертаємо увагу на той факт, що в період існування Директорії обов'язки Генерального Штабу виконувала структура Штабу Дієвої Армії. Від серпня 1919 р. операціями об'єднаних українських армій керував Штаб Головного Отамана (ШГО)» [18, с. 16]. Крім того, Л. Шанковський підкреслює, що принцип організації штабів Наддніпрянської армії було запозичено з російської армії. Цікаво, що, наприклад, штаби УГА було організовано на зразок австрійських військ.

У червні 1919 р. було затверджено положення про Військову Раду [22, спр. 5, арк. 71]. До її повноважень належали: розгляд усіх питань, що виникали у Військовому міністерстві та Морському відомстві, вирішення найважливіших фінансово-господарських проблем, обговорення актуальних питань щодо стану армії, флоту й військових навчальних закладів, а також розгляд і передання до суду справ про злочини вищих чинів армії УНР. Військова Рада перебувала у безпосередньому підпорядкуванні Директорії УНР.

Після офіційного об'єднання Наддніпрянської армії УНР з Українською Галицькою армією в липні 1919 р. відбулись певні зміни у системі військового управління. Проте це злиття мало здебільшого декларативний характер, оскільки обидві армії фактично продовжували діяти за власними правилами, зберігаючи окрему структуру командування. Загальне керівництво об'єднаними силами здійснював С. Петлюра.

Структурні реформи у Збройних Силах УНР, розпочаті Директорією взимку 1919 р., охопили всі рівні військової організації – від корпусів до сотень. Їхньою метою було підвищення ефективності армійських підрозділів, зміцнення дисципліни та боєздатності на основі національних військових традицій. Показово, що наполегливо здійснювалась робота з формування, в першу чергу, реальних боєздатних частин і лише потім – штабних установ. До того ж, заборонялось утворювати позаштатні військові підрозділи.

Слід відзначити, що процес реформування Наддніпрянської армії в травні–червні 1919 р. набув нової якості, що дозволило провести його ефективніше, ніж раніше. Насамперед позитивним було зміщення акценту на пріоритетність дій: спочатку реорганізовували підрозділи нижчого рівня, доводячи їх до штатної укомплектованості, а лише потім формували структури вищого рівня. Той самий принцип застосовувався і при створенні штабних та тилових підрозділів. Водночас передбачалось ліквідування всіх підрозділів і

з'єднань, не передбачених штатною структурою, а їхній особовий склад залучався до поповнення боєздатних частин, що сприяло формуванню комплексно укомплектованих військових одиниць. З початком більшовицької війни проти УНР здійснено чергову спробу реформування армійських структур УНР, яка з 21 лютого 1919 р. інтегрувала давні козацькі військові традиції з вимогами сучасного бойового часу. Водночас ускладнена військово-політична ситуація в Україні не створювала належних умов для повноцінного впровадження політики військового будівництва.

На відміну від політичних режимів Центральної Ради і Гетьманату, Директорія була змушена впровадити загальний військовий призов, системний вишкіл та організацію військових підрозділів на єдиних державних засадах. Якщо попередні уряди обмежувались формуванням кадрових армійських структур, то в умовах складної військово-політичної ситуації Директорія УНР була змушена тимчасово відступити від цих принципів. Протягом осені 1919 р. військова організація Збройних Сил продовжувала уточнюватись та адаптуватись, проте події листопада зруйнували можливість її подальшого розвитку.

Зазначимо, військове будівництво Директорії носило цілком прагматичний характер і було спрямоване на створення Збройних Сил, які б у будь-який час могли: 1) подавити опір, у тому числі збройний, як внутрішніх, так і зовнішніх ворогів; 2) бути стримуючим фактором для потенційних агресорів; 3) підтримувати за допомогою зброї авторитет нової влади перед нестійким, рухливим в умовах війни електоратом; 4) виключити можливість військового знищення політичного режиму Директорії. Таким чином, УНР мала потребу в Збройних Силах не тільки як у військовій силі, яка дозволяє розв'язувати зовнішні задачі країни, але й як в одному з ефективних засобів у вирішенні внутрішньополітичних питань.

Армія УНР у період Директорії виступала не лише як збройна сила, але й як один із ключових силових інститутів держави, що інтегрував у собі функції оборони та забезпечення політичного порядку. Її функціональне призначення набувало ознак суспільно-політичної інституції, здатної виконувати роль інструмента підтримання легітимної влади. Внутрішня функція армії, яка полягала у протидії політичній опозиції та захисті державного суверенітету від внутрішніх загроз, мала характер пролонгованого механізму, актуального до моменту стабілізації суспільно-економічної та політичної системи. Змістовне наповнення цієї функції було зумовлене специфікою воєнно-політичної кон'юнктури. Зокрема, масові прояви «отаманщини» виступали фактором дестабілізації та дезінтеграції державного апарату, що актуалізувало потребу у використанні Збройних Сил як універсального інструмента забезпечення внутрішньої безпеки. У межах функціональної диференціації завдань армії одним із провідних напрямів стала громадянська безпека, яка передбачала захист населення, охорону публічного порядку та гарантування виконання рішень центральної влади.

Зовнішня ж функція Збройних Сил УНР полягала в захисті суверенітету і територіальної цілісності країни.

Економічна база реформування Збройних Сил УНР визначалась комплексом заходів із ресурсного забезпечення війська, що охоплював грошове фінансування, матеріальне постачання та військово-технічну підтримку. Усі ці елементи набували інституціолізованого характеру шляхом їх нормативно-правового закріплення у наказах та законодавчих актах уряду. Водночас у більш широкому значенні економічна основа функціонування українського війська була безпосередньо зумовлена тим суспільно-економічним ладом, який утверджувався політикою Директорії. Саме він формував ресурсний потенціал держави, що забезпечував відтворення оборонних можливостей та слугував

матеріальним підґрунтям державності в умовах збройного протистояння та внутрішньополітичної нестабільності. Після прибуття до Києва у грудні 1918 р. Директорія унормувала питання матеріального забезпечення та грошового утримання військовослужбовців Армії УНР. Відповідні норми були закріплені законодавчим актом від 7 січня 1919 р. [21, спр. 1а, арк. 57]. Згідно з цим документом, особовому складу гарантувалось забезпечення харчовими пайками, зброєю, обмундируванням, а також виплата щомісячного грошового окладу й добогих.

Соціальною ж основою були селяни, робітники, інтелігенція та інші прошарки суспільства, які боролись за незалежність УНР на боці Директорії.

Щодо ідеологічної основи, то вона знаходила своє відображення у численних рішеннях як самої Директорії, так і її уряду та просоціалістичних партій, які впливали на військово-політичний курс Директорії. Коротко її можна звести до боротьби між так званим «трудовим принципом» розвитку політичної системи країни і менш заідеологізованою національно-демократичною альтернативою.

Політична основа армії УНР визначалась тісним зв'язком із ідеологічними орієнтаціями тогочасного політичного проводу держави. Для керівництва, значною мірою сформованого з представників соціалістичних партій, була характерною органічна залежність політичної практики від ідеологічних засад. Водночас військо постійно перебувало під впливом і тиском різнорідних, а нерідко й взаємно протилежних політичних сил, що зумовлювало виникнення внутрішньої напруги та провокувало антидержавні виступи, які були прямим відображенням боротьби за владу. Достатньо згадати заколот отамана В. Оскілка чи перехід отамана Н. Григор'єва на бік більшовиків. За таких умов одним із ключових завдань Директорії стало убезпечення війська від радикальних

політичних впливів, а стратегічним ідеалом – утвердження принципу «армія поза політикою».

Визначальним принципом існування армії УНР виступав захист державного суверенітету. Водночас внутрішній порядок її функціонування регламентувався військовими статутами. Армія як соціальний інститут характеризувалась наявністю специфічних норм і правил, що регулювали всі сфери її життєдіяльності. Попри певну замкненість і відособленість, вона не була ізольованою від суспільства, а залишалась невід'ємною складовою його структури. Як самостійна соціальна система, військо вирізнялось багаторівневою ієрархічною організацією та водночас функціонувало як особливий різновид владної інституції, що включав розгалужену мережу органів і підрозділів, систему посадових осіб та військово-адміністративних одиниць. Основою її життєдіяльності була сувора субординація, що ґрунтувалась на імперативності наказу та беззастережному підпорядкуванні.

Водночас варто враховувати, що внутрішньосистемна ієрархічність армії не має абсолютного характеру, а є відносною. Кожна підсистема та кожний рівень організаційної структури водночас є ієрархічно впорядкованим і певною мірою автономним. Така відносна автономія не послаблює військову систему, а навпаки – підвищує її стійкість, забезпечує гнучкість і здатність оперативно реагувати на зовнішні виклики. Так, кожний підрозділ Збройних Сил має власний командний склад, заступників, підлеглих та служби забезпечення, що формує певний рівень організаційної самостійності. Проте визначальною умовою залишається інтегративна цілісність усієї військової структури – підрозділів і служб, адже її порушення призводить до загрози втрати керованості військами та зниження їх боєздатності. Особливо небезпечними у цьому контексті виступають зовнішні політичні впливи. Нормативне регулювання внутрішнього життя армії традиційно закріплюється у військових статутах.

Дисциплінарний статут Збройних Сил УНР було запроваджено Головним Отаманом 21 січня 1919 року [4].

Одним із завершальних етапів правового впорядкування армії УНР стало розроблення Статуту Внутрішньої служби [16], який фактично підсумовував процес формування системи юридичних норм, що забезпечували інституціоналізацію Збройних Сил у червні–липні 1919 р. Цей нормативний акт визначав роль і місце армії в державній системі, регламентував її обов'язки перед державою, а також права й обов'язки держави щодо війська. Статут виступав ключовим механізмом правового закріплення взаємозв'язку між військовим інститутом і політичними структурами, спрямованим на забезпечення стабільності управління, дисципліни та функціональної цілісності армії в умовах складної військово-політичної кон'юнктури.

Держава розглядала Збройні Сили як аполітичний інститут, наділяючи їх функцією захисту країни в цілому, а не окремих політичних партій чи соціальних груп. Це становило одне з ключових досягнень у процесі формування української армії як національної інституції. Зазначений Статут комплексно регламентував внутрішню організацію війська та визначав порядок взаємовідносин між військовослужбовцями, забезпечуючи правову ієрархію та дисциплінарну впорядкованість у Збройних Силах.

Висновки. Таким чином, оцінюючи політику військового будівництва доби Директорії, слід виділити спроби ґрунтового вирішення питань цього напрямку. Спроба реформування армійського організму, надання йому більшої боєздатності і дисциплінованості відбувались з урахуванням досвіду Центральної Ради, Української Держави гетьмана П. Скоропадського. Незважаючи на об'єктивні перешкоди військово-політичного та соціально-економічного характеру, неухильно тривала робота по створенню власних Збройних Сил. Ця робота активізовувалась за умов тимчасової стабілізації на

фронтах і уповільнювалась, коли ситуація погіршувалась, але ніколи не припинялась.

За період існування другої УНР можна виділити кілька етапів активізації зазначених процесів комплексного реформування українських Збройних Сил.

По-перше, зимова реорганізація армії УНР у 1919 р. стала важливим етапом інституціоналізації війська. У цей період було сформовано основну юридичну базу для існування української армії, зокрема шляхом прийняття закону про мобілізацію, який слугував нормативною основою для проведення подальшої мобілізаційної політики. Одночасно було розроблено та впроваджено Дисциплінарний статут, що регламентував внутрішні відносини в армії, порядок військової дисципліни та субординації, закріплюючи правові засади функціонування військової ієрархії. Таким чином, ці заходи сприяли формуванню армії УНР як упорядкованого соціального та правового інституту, здатного ефективно виконувати оборонні та організаційні функції в умовах складної політико-військової кон'юнктури.

Наступний етап реорганізації Збройних Сил УНР, що припадав на літо 1919 р. і вирізнявся значно вищим рівнем підготовки та комплексністю впровадження заходів. В межах цього етапу завершувалось формування схеми Вищого Військового Управління, встановлювався чіткий і суворий контроль за діяльністю армійських урядовців, що дозволяло централізувати керівництво та підвищити ефективність управління військовими структурами. Водночас запропоновані структурні зміни й організаційні нововведення забезпечували підвищення мобільності війська, його боєздатності та здатності оперативно реагувати на виклики воєнного часу. Цей період реорганізації слід розглядати як складову комплексної політики Директорії щодо інституційного укріплення армії, модернізації її організаційної структури та адаптації до ресурсних і

стратегічних можливостей держави в умовах гострої політико-військової кон'юнктури.

Отже, з кінця 1918 р. і у 1919 р. зусилля Директорії УНР у процесі реорганізації армії як складової частини політики військового будівництва були спрямовані на трансформацію розрізнених, недостатньо дисциплінованих та погано вишколених підрозділів у цілісну і ефективно функціонуючу військову структуру. Головним завданням цього процесу стало створення армійського організму з міцною дисципліною, модернізованою організаційною схемою та належним рівнем бойової підготовки, здатного виконувати завдання оборони держави в умовах складної політико-військової кон'юнктури.

Список використаних джерел та літератури

1. Белік А. В. Військове будівництво в період Директорії УНР. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. Вип. 32. С. 222–227.
2. Бойко О. Військова політика УНР (листопад 1918–лютий 1919 років). *Студії з історії Української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича ПИРОГА*. Збірник наукових праць / Гол. редкол. В. Ф. Верстюк. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. 406 с.
3. Вістник Української Народної Республіки: орган Директорії УНР. 25 січня 1917 р. 19 грудня 1919 р., № 1–3 (1917 р.), № 1–3 (1918 р.), № 1–10 (1919 р.). Київ, Вінниця; Вістник Української Народної Республіки: орган Міністерства преси УНР. 25 січня–31 жовтня 1919 р., № 1–49. Вінниця, Кам'янець-Подільський.
4. Дисциплінарний статут. Перемишль: 3 друкарні Кнолера і Сина в Перемишлі, 1920. 45 с.
5. Гай-Нижник П. П., Солдатенко В. Ф. Державотворчий процес в УНР доби Директорії (кінець 1918–1920 рр.). *Нариси історії державної служби в Україні*. Київ: Ніка–Центр, 2008. С. 199–220.
6. Демчучен О. М. Командування та органи управління Української армії доби Директорії УНР. *Воєнна історія*. 2009. № 1. С. 23–34.
7. Демчучен О. М. Підготовка військових кадрів Армії Української Народної Республіки в добу Директорії УНР. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т., 2012. Вип. 607/609. С. 77–81.

8. Задунайський В. В. Збройні Сили УНР (1917–1920): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 1995. 240 с.
9. Кравчук М. Правові основи будівництва Збройних Сил України в 1919–1993 рр. Івано-Франківськ: Плай; Коломия, 1997. 291 с.
10. Мина Ж. В. Формування військової політики Директорії УНР щодо організації збройних сил (листопад 1918–липень 1919 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Держава та армія*. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2003. № 474. С. 22–27.
11. Народний ілюстрований календар «Просвіти». Львів, 1939. 275 с.
12. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. Київ: Либідь, 1992. 607 с.
13. Ромащенко В. В. Головні засади військової політики Директорії УНР (1918–1920 рр.). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини*. Умань: Видавництво Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини, 2011. Вип. 2. С. 296–302.
14. Руккас А. О. Українське військо доби Директорії УНР (листопад 1918–1921 рр.). *Історія українського війська*. Харків: Клуб сімейн. дозвілля, 2016. Розд. 9, [§ 3]. С. 313–346.
15. Семененко В. Історія Східної України. Поновлення кайданів (1917–1922). Харків: Основа, 1995. 400 с.
16. Статут внутрішньої служби. Кам'янець-Подільський, 1919. 350 с.
17. Удовиченко О.І. Україна у війні за державність. Київ: Україна, 1995. 206 с.
18. Шанковський Л. Українська Армія в боротьбі за державність. Мюнхен: Дніпр. хвиля, 1958. 19 с.
19. Шаповал М. Військо і революція. Прага; Львів: Вільна спілка, 1923. 24 с.
20. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 1075. Оп. 1. Спр. 15. Документи Військового Міністерства УНР з реформ ВВК.
21. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 8. Документи Головного Управління Генерального Штабу УНР про стан, чисельність і забезпечення українського війська, його допоміжних частин і служб.
22. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 5. Документи Головного Управління Генерального Штабу УНР з реформування військового командування.
23. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 34. Документи Головного Управління Генерального Штабу УНР з організаційних заходів утворенню Армії УНР.

References

1. Byelik, A. V. (2012). Viyskove budivnytstvo v period Dyrektoriyi UNR [The military construction during the period of the Directory of the UNR]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 32, 222–227 [In Ukrainian].
2. Boyko, O. (2011). Viyskova polityka UNR (lystopad 1918–lyutyy 1919 rokiv) [The Military policy of the UPR (November 1918–February 1919)]. *Studiyi z istoriyi Ukrayinskoyi revolyutsiyi 1917–1921 rokiv: na poshanu Ruslana Yakovycha PYROHA. Zbirnyk naukovykh prats* [Studies on the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921. Collection of scientific papers]. Kyiv [In Ukrainian].
3. (1917, 1918, 1919). Vistnyk Ukrayinskoyi Narodnoyi Respubliky [Bulletin of the Ukrainian People's Republic]. 25 sichnya 1917. 19 hrudnya 1919., № 1–3 (1917), № 1–3 (1918), № 1–10 (1919). Kyiv, Vinnytsya [In Ukrainian]; (1919). Vistnyk Ukrayinskoyi Narodnoyi Respubliky [Bulletin of the Ukrainian People's Republic]. 25 sichnya–31 zhovtnya 1919, №1–49. Vinnytsya, Kamyanets-Podilskyy [In Ukrainian].
4. (1920). Dystsyplinarnyy statut [Disciplinary Statute]. Peremyshl [In Ukrainian].
5. Hay-Nyzhnyk, P. P., Soldatenko, V. F. (2008). Derzhavotvorchyy protses v UNR doby Dyrektoriyi (kinets 1918–1920 rr.) [The state-building process in the UPR during the Directory era (end of 1918–1920)]. *Narysy istoriyi derzhavnoyi sluzhby v Ukrayini*. Kyiv, (pp. 199–220) [In Ukrainian].
6. Demchuchen, O. M. (2009). Komanduvannya ta orhany upravlinnya Ukrayinskoyi armiyi doby Dyrektoriyi UNR [Command and management bodies of the Ukrainian Army of the era of the UNR Directory]. *Voyenna istoriya*, 1, 23–34 [In Ukrainian].
7. Demchuchen, O. M. (2012). Pidhotovka viyskovykh kadriv Armiyi Ukrayinskoyi Narodnoyi Respubliky v dobu Dyrektoriyi UNR [Training of military personnel of the Army of the Ukrainian People's Republic during the UPR Directory]. *Naukovy visnyk Chernivetskoho universytetu. Seriya: Istoriya. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny*, 607/609, 77–81 [In Ukrainian].
8. Zadunaysky, V. V. (1995). Zbroyni Syly UNR (1917–1920) [Armed Forces of the UPR (1917–1920)]. Candidate's thesis. Donetsk [In Ukrainian].
9. Kravchuk, M. (1997). Pravovi osnovy budivnytstva Zbroynykh Syl Ukrayiny v 1919–1993 rr. [The Legal foundations of the construction of the Armed Forces of Ukraine in 1919–1993]. Ivano-Frankivsk [In Ukrainian].
10. Myna, Zh. V. (2003). Formuvannya viyskovoyi polityky Dyrektoriyi UNR shchodo orhanizatsiyi zbroynykh syl (lystopad 1918–lypen 1919 rr.) [Formation of the military policy of the UPR Directory regarding the organization of the armed forces (November 1918–July 1919)]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivs'ka politekhnika»*. Seriya: Derzhava ta armiya, 474, 22–27 [In Ukrainian].

11. (1939). Narodnyy ilyustrovanyy kalendar «Prosvity» [The People's Illustrated Calendar of «Prosvita»]. Lviv [In Ukrainian].
12. Polonska-Vasylenko, N. (1992). Istoriya Ukrayiny [History of Ukraine]. Vol. 2. Kyiv [In Ukrainian].
13. Romashchenko, V. V. (2011). Holovni zasady viyskovoyi polityky Dyrektoriyi UNR (1918–1920 rr.) [The main principles of the military policy of the Directorate of the UPR (1918–1920)]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Pavla Tychyny*, 2, 296–302 [In Ukrainian].
14. Rukkas, A. O. (2016). Ukrayinske viysko doby Dyrektoriyi UNR (lystopad 1918–1921 rr.) [Ukrainian army of the era of the Directory of the Ukrainian People's Republic (November 1918–1921)]. *Istoriya ukrayinskoho viyska*. Kharkiv, vol. 9, [§ 3], 313–346 [In Ukrainian].
15. Semenenko, V. (1995). Istoriya Skhidnoyi Ukrayiny. Ponovlennya kaydaniv (1917–1922) [History of Eastern Ukraine. The Renewal of Chains (1917–1922)]. Kharkiv [In Ukrainian].
16. (1919). Statut vnutrishnoyi sluzhby [Statute of the Internal Service]. Kamyanets-Podilskyi [In Ukrainian].
17. Udovychenko, O.I. (1995). Ukrayina u viyni za derzhavnist [Ukraine in the War for Statehood]. Kyiv [In Ukrainian].
18. Shankovskyy, L. (1958). Ukrayinska Armiya v borotbi za derzhavnist [The Ukrainian Army in the Struggle for Statehood]. Myunkhen [In Ukrainian].
19. Shapoval, M. (1923). Viysko i revolyutsiya [Army and revolution]. Praha; Lviv [In Ukrainian].
20. The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund. 1075. Inventory. 1. Unit. 15.
21. The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund. 1078. Inventory. 1. Unit. 8.
22. The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund. 1078. Inventory. 2. Unit. 5.
23. The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund. 1078. Inventory. 2. Unit. 34.

Стаття надійшла до редакції: 27.10.2025 р.

Стаття прийнята до друку: 10.11.2025 р.

Стаття оприлюднена: 22.12.2025 р.